

either in direct quotations or paraphrased, to present their version of events as they understood and recounted them" (p. 7). They draw on a rich array of accounts in memoirs and archival sources including, notably, testimonies filed by applicants for the Escapees' Cross held by the National Archives of Belgium. Although highlighting some fascinating cases, the book's self-conscious focus on personal narratives means it remains largely descriptive in nature. Only limited space is devoted to scrutinising the individuals' motivations and in attempting to contextualise the wider themes which emerge.

Much of the book is structured around various circumstances and the kinds of journeys undertaken by war escapees. Although the authors do not seek to order them in this way, these fall generally into three groups. The first is the example of the soldiers who fled to the United Kingdom amid the disintegration of the Belgian military in May and June 1940. The second were their less fortunate compatriots who became prisoners of war and who sought to escape from camps and work *Kommandos* situated in Nazi Germany and the occupied territories in Eastern Europe. The authors point out that such escapes were surprisingly rare (p. 59) and most simply sought to return to their homes. Space is also devoted to the experiences of those who were re-captured and sent to the 'punishment camp' at Rawa-Ruska. A separate and particularly interesting chapter is devoted to the unusual case of the prisoner of war André Depienne who decided to head eastwards after his escape from a farm in eastern Germany in April 1941. He not only remarkably survived Soviet captivity but was eventually able to enlist in Belgium's army-in-exile in the United Kingdom.

The third category covers former soldiers and civilians in German-occupied Belgium who sought to reach the continent's remaining neutral states such as Switzerland, Sweden and, above all, Spain. The authors rightly emphasise the perils such journeys often involved including, most notably, a prolonged period in the internment camp at Miranda de Ebro in north-eastern Spain. A chapter is also devoted to those detained in Vichy France

who were forced to serve in the Foreign Legion in French North Africa and the authors rightly remind us that, whatever their circumstances, war escapees ran huge personal risks. The book's 'epilogue' describes the search for postwar recognition through the National Union of War Escapees (*Union nationale des évadés de guerre/Nationaal Verbond der Oorlogsontnaptten*).

Although *Escaping Nazi Europe* provides a glimpse into some captivating personal stories and is an important reminder of a neglected dimension of Belgium's wartime history, it ultimately struggles with the heterogenous nature of its subject matter. The difficulty in creating a workable legal definition of 'war escapee' in the postwar years reflected the fact that this category aimed to encompass individuals who escaped from very different situations, sought to reach different and occasionally opposite destinations, and were guided by diverse motivations and understandings of the meanings of their actions. The book never engages fully with this complexity and the questions it raises about how such disparate stories of illegal movement should be situated in the wider history of the wartime period. Perhaps what emerges most strongly is how little is still known about the war escapees in general. *Escaping Nazi Europe* is a welcome contribution but much remains to be said.

G.C.P. Bud

NICO WOUTERS

Bezet bedrijf. De oorlogsgeschiedenis van de NMBS. De deportaties en een spoorwegmaatschappij tussen collaboratie en verzet

Lannoo, Tielt 2024, 496 p.

De Holocaust en het spoor zijn onverbiddeijk met elkaar verbonden sinds miljoenen Europese Joden per trein in doorgangs- en vernietigingskampen arriveerden. Deze zwarte bladzijde uit de geschiedenis van de 'nationale' spoorwegbedrijven is in de afgelopen jaren opnieuw ter discussie gesteld, wat in Frankrijk en Nederland resulteerde in herstelbetalingen voor slachtoffers en nabestaanden.

In dit kader besloten de Belgische Senaat en de FOD Mobiliteit om het Studiecentrum Oorlog en

Hedendaagse Maatschappij (CegeSoma) te vragen om ook de betrokkenheid van de Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen (NMBS) bij de deportatietransporten nader te onderzoeken. *Bezet bedrijf*, geschreven door Nico Wouters, hoofd van het CegeSoma, is de publieksuitgave van dit onderzoek, dat getuige de titel een integraal beeld van de NMBS in oorlogstijd wil bieden.

Een bewuste keuze, zo licht Wouters toe in de – verhoudingsgewijs zeer beknopte – inleiding van het boek: “Enkel met oog voor de historische context is een genuanceerde analyse mogelijk”, stelt hij volgens de klassieke mores van de historisch wetenschapper (p. 9) en dat betekent ook dat hij meeweegt dat het perspectief van de tijdgenoot anders was dan ons hedendaagse blikveld met de kennis van achteraf. Bijvoorbeeld waar het gaat om de betekenis en connotatie van het begrip deportatie, die vandaag de dag specifiek zijn dan destijds. (p. 184).

Er was nog een reden om het onderzoek te verruimen en dat zal onderzoekers van de spoorwegen in andere landen bekend voorkomen: het bronnenprobleem. Er werd binnen de NMBS beperkt aan dossiervorming gedaan en het operationeel archief is nagenoeg vernietigd, iets wat trouwens ook voor bijvoorbeeld de Nederlandse Spoorwegen geldt. Bij gebrek aan concrete bronnen is een historicus daarom noodgedwongen aangewezen op meer contextuele kennis.

Het bronnenprobleem zie je niet af aan de studie want met bijna 500 pagina's neemt Wouters alle ruimte, zonder daarbij om de kern van het deportatievraagstuk heen te draaien. Hoofdstuk 6 zet duidelijk uiteen welke groepen gedeporteerden er waren, wat de betrokkenheid van de NMBS was en hoe het spoorbedrijf hiervoor is vergoed. Daarin had hij voor de Senaat – en vermoedelijk ook voor nabestaanden – kunnen volstaan.

Maar Wouters maakt in dat zesde hoofdstuk – en in de hoofdstukken daarvoor en daarna – ook andermaal duidelijk dat deze bijzondere trans-

porten niet los gezien kunnen worden van hoe de NMBS in het algemeen opereerde vanaf de Duitse inval tot en met de naoorlogse zuivering.

Binnen de context verklaarbaar (p. 58) noemt Wouters de in 1940 gemaakte beslissing van directeur-generaal van de NMBS Narcisse Rulot om op passieve wijze met de Duitse bezetter samen te gaan werken volgens het principe van de ‘politiek van het minste kwaad’. In de praktijk betekende dit dat er een Duitse toezichhouder kwam, maar dat de NMBS, net als zusterbedrijven in andere landen, behoorlijk autonoom bleef opereren. Het belang van de spoorwegen als ‘nationaal bedrijf’, een bureaucratische en hiërarchische ‘mastodont’, was simpelweg te groot voor de logistiek en de voedselvoorziening.

De NMBS ging derhalve ook in opdracht van de bezetter werken, in principe tegen betaling. Daartegenover staat dat er op allerlei niveaus en manieren tegenstand en verzet (niet hetzelfde aldus Wouters) werd gepleegd, van administratieve trucs tot sabotage. Boeiend is bijvoorbeeld hoe de NMBS de aanwerving van personeel bewust inzette om daarmee de tewerkstellingsagenda van de bezetter te ondermijnen (p. 318-321).

Het tekent de paradox waarin de NMBS en in bepaald opzicht de gehele bezette Belgische maatschappij terecht kwam. Enerzijds werd er getraineed en verzet gepleegd, anderzijds werd er coöperatief en technisch gehandeld. Wat schuurt tot vandaag de dag is dat met betrekking tot de deportatietreinen vooral dat laatste het geval was, uitgezonderd de vrij unieke sabotageactie van het twintigste konvooi naar de vernietigingskampen. De menselijke tragiek van de deportaties lijkt, zo constateert Wouters bij gebrek aan concreter bewijs, niet op beleidsniveau te zijn erkend – ook niet ten tijde van de zuivering na de bevrijding.

De kracht van Wouter's boek schuilt erin dat hij eerder onderzoek aanvult of ter discussie stelt en daarmee een overzicht biedt. *Bezet bedrijf* is dan ook een standaardwerk. Desondanks blijft er ruimte over om de geschiedenis van het Belgische spoor-

bedrijf nog verder uit te werken en te verdiepen. Dat geeft Wouters zelf al toe in de inleiding, mede ingegeven door de beperkte onderzoekstijd van 15 maanden. Zonder twijfel mag het al een grote prestatie heten dat dit uitvoerige onderzoek in zo'n korte tijd is verricht en tot dit boek heeft geleid.

Over het dilemmarijke dagelijks leven van 'gewone' Belgische spoorwegmedewerkers had ik nog wel meer willen lezen, bijvoorbeeld op eenzelfde wijze als in Ludivine Brochs studie *Ordinary workers* over Franse spoorwegmedewerkers (een boek dat Wouters niet noemt in zijn literatuurlijst). Een studie 'van onderop' is *Bezet bedrijf* bepaald niet te noemen.

Ook zou een internationalere scope het onderzoek sterker hebben gepositioneerd. Wouters – gepromoveerd op een internationaal vergelijkend onderzoek naar lokaal bestuur in oorlogstijd – verwijst een enkele keer naar de praktijk in Nederland en gebruikt bronnen uit Duitse archieven, maar hoe de Belgische casus zich verhoudt tot andere landen, daarover blijft hij aan de oppervlakte. Dat is in zekere zin ook eigen aan een nationale (politieke) onderzoeksopdracht die primair wil weten wat de verantwoordelijkheid of het financieel gewin was van een nationaal bedrijf.

Het zou daarom aanbevelenswaardig zijn als er, na verschillende nationale onderzoeken in opdracht, ook eens gedacht wordt aan onderzoek in Europees verband, bij wijze van verdere ontsluiting en integratie van deze gedeelde Europese geschiedenis. Iets voor de bestuurders in Brussel om in overweging te nemen, maar nu niet aan de Wetstraat, maar aan het Robert Schumanplein. Nico Wouters heeft alvast bewezen dat hij een dergelijk onderzoek zonder vertraging op de rails krijgt – zelfs al moet de bestemming binnen vijftien maanden worden bereikt.

Lennert Savenije

ELISE REZSÖHAZY, DIMITRI RODEN,
STANISLAS HORVAT, DIRK LUYTEN
Les 242 dernières exécutions en Belgique.
Les séquelles de la collaboration
Bruxelles, Racine, 2023, 333 p.

En août 1950, l'exécution de l'officier SS allemand Philipp Schmitt ferme la parenthèse comprise entre 1944 et 1950 au cours de laquelle 242 collaborateurs belges dont quelques collaboratrices se sont vu imposer la peine suprême. Et ce, à rebours de la tradition judiciaire belge voulant que, depuis 1863, les condamnés à mort en temps de paix soient systématiquement graciés par le chef de l'État.

Les quatre auteurs.es de cette étude, juriste ou historiens, s'attaquent à un sujet d'importance documenté par des archives de la justice militaire belge jusqu'ici mal connues, traitant des exécutions de collaborateurs après l'occupation allemande et seulement esquissée en 1993 par l'ouvrage de Steven Dhondt et Luc Huyse, *La répression des collaborations*.²

L'ouvrage est d'autant bien venu qu'il permet de faire le point sur un sujet polémique, d'objectiver cette question délicate en Belgique et de torde le cou aux idées reçues. D'autres ouvrages ont bien sûr été écrits sur ces condamnés à mort mais de façon souvent partisane ou centrée sur quelques collaborateurs ou collaboratrices connus. Et comme en France ce sujet a longtemps été sous l'emprise d'une littérature nationaliste (flamande en Belgique) cherchant à victimiser les condamnés et à voir dans leur exécution la preuve d'une répression anti-flamande qui aurait été menée par l'État belge.

Les auteurs font un point précis sur la justice militaire dont le rôle est à la fois décisionnel, consultatif et exécutif, qui condamne au total plus de 40.000 personnes pour avoir porté les armes contre la Belgique et prononce 1260 peines de

2. Ed. Crisp. Signalons également l'article de KOEN AERTS, « La peine de mort dans la Belgique d'après-guerre (1944-1950). Un sacrifice symbolique? », *Histoire & mesure*, 23, 2008, p. 191-204; ainsi que LUC HUYSE, STEVEN DHONDT, BRUNO DE WEVER, KOEN AERTS, PIETER LAGROU, (2020), « La répression des collaborations, 1942-1952. Nouveaux regards sur un passé toujours présent », *Courrier hebdomadaire du CRISP*, 2020, n° 2469-2470, 5-66. <https://doi.org/10.3917/cris.2469.0005>.